

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend. . .

De Reformatie

jaargang 59 / 22

25 februari 1984

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

Hoe abnormaal is het fascisme? III

UIT DE SCHRIFT

Oase in de woestijn

KERKELIJK LEVEN

De belijdenis van de volharding

MUZIEK

Psallite Deo- kanttekeningen bij de psalmzang II (slot)

PERSCHOUW

Zorg om de kerk / Ik ben aan 't eind van mijn humaan latijn! / Pietje Baltus en Abraham Kuiper

KORT GEHOUDEN

Wie gaat naar de synode?

In het vorige artikel ging het om de vraag – wie kozen voor het fascisme? Nu staat de vraag centraal, waarvoor kozen zij, wat wilden de volgelingen van de fascistische leiders? Door deze tweede vraag zo te formuleren wordt duidelijk dat het nu niet gaat om dat wat de fascistische leiders zelf als hun ideologie uiteenzetten. Wie vandaag kennis neemt van de ideeën van Mussolini en dat geldt nog veel meer voor die van Hitler, ziet regelrecht lijnen lopen naar de oorlog en de onmenselijkheid van onderdrukking en discriminatie. En natuurlijk waren er ook tijdgenoten die onderkenden waar het op uit moest lopen met het fascisme, die ook waarschuwden.

Hoe abnormaal is het fascisme?

III

■ De ideologie van fascisme en nationaal-socialisme

Het lijkt allemaal zo duidelijk. Verheerlijking van macht en geweld, wat kan daar voor goeds uit voortkomen? Toch moeten we veronderstellen dat velen beslist geen inzicht hadden in de consequenties van de fascistische ideologie. We kunnen dat gebrek aan inzicht met recht verblindheid noemen. Maar de vraag is dan, waardoor werd men verblind? Wat zagen al die mensen die in geestdrift raakten voor het nationaal-socialisme in die ideologie? We kunnen daar nog een vraag aan toevoegen – wat beweegt kiezers in het algemeen te stemmen op een bepaalde politieke partij?

■ Buikgevoelens

In een interview in de Haagse Post (29-9-'83) vertelt van Mierlo dat zijn politieke ervaring hem een aantal dingen heeft geleerd.

'In de eerste plaats: kiezers zijn weinig ideologisch. Ze reageren op mensen, houdingen, vermoedens van houdingen. Daarbij spelen oerinstincten een veel groter rol dan herkend en erkend wordt. Bij de grote partijen is het niet zozeer de ideologie, als wel het buikgevoel van veiligheid dat een grote massa kiezers biedt . . .'

Wat Van Mierlo hier zegt geldt m.i. voor de meeste kiezers die of geen duidelijk geloof of vast omljnde overtuiging hebben, of die niet hebben geleerd hun geloof te verbinden met een positieus op politiek terrein. Men kiest voor een bepaalde politieke groepering niet op grond van een duidelijke afweging en een overtuigde keus voor een ideologie, maar omdat men zich thuisvoelt bij bepaalde elementen uit program of presentatie. Zo is het denk ik nu, in een democratie waarbinnen velen zich inspannen voor eigen mondigheid en weerbaarheid en die van anderen, zo was het ook vijftig jaar geleden.

Als dan door allerlei omstandigheden de behoeften van velen gelijkgeschakeld worden en er is een leider of partij die daarop weet in te spelen dan is in theorie een massabeweging mogelijk ook zonder dat de ideologie van die beweging brede en duidelijke bekendheid heeft. Want de mensen horen vaak wat ze willen horen. Als de politieke leider van die wetenschap handig gebruik maakt kan hij zelfs diverse elementen uit de ideologie die tegenover een bepaalde kiezersgroep minder van pas komen, bewust wegmoffelen. En dat deed Hitler.

■ Eenheid en orde

In het vorige artikel zagen we dat er bij de middengroepen in de duitse samenleving van de jaren twintig grote onvrede leefde over de manier waarop hun belangen gediend werden door het politieke establishment. Vanuit hun optiek was de samenleving verworpen

tot een kluwen elkaar bevechtende belangengroepen waarbij zij aan het kortste eind trokken tegenover grote ondernemers en arbeiders. Zo kon het niet blijven. Maar een revolutie kon men van die kleine burgerij niet verwachten. Dat begrip hoorde bij het gevreesde bolsjewisme. In die situatie leek de NSDAP voor velen een geschenk uit de hemel. Daar was een partij die niet de bestaande orde omver wilde gooien en toch de bestaande spanningen kon opheffen. Die indruk vestigden de Nazi's door hun voortdurende propaganda voor een nieuwe 'Volksgemeinschaft'. Alle tegenstellingen konden opgeheven worden als ieder op z'n eigen plaats naast de ander, schouder aan

trialiseerde maatschappij. Die maatschappij kweekte slappe bleke en ook egoïstische individuen. In de natuur vond men zichzelf en elkaar pas weer terug. Deze 'völkische' mentaliteit was aan het eind van de 19e eeuw sterk verbreid onder leraren en werd zo door hen op vele jongeren overgedragen². Men stelde de natuurgemeenschap tegenover de ontworteling door de stad bewerkt. Maar ook, in nauw verband daarmee verheerlijkte men het natuurlijke leiderschap tegenover de stijve hiërarchie en strakke discipline van een dor autoritair systeem. Met dergelijke idealen konden jongeren zich vol minachting afzetten tegen een verburgerlijkte maatschappij. Diezelfde geesteshouding is later weer terug te vinden bij de Hitlerjugend. 'Wij, die de jeugd zijn, erkennen geen leider, alleen wegens zijn 'commando's' en zijn manier van optreden'. De jeugd verlangt leiders 'die hun jongens steeds ten voorbeeld zijn en de weg tot hen via het hart en niet via het 'reglement' vinden.'³. Zulke leiders weten dat 'het mechanisme niet het bloed-warme leven mag doden, dat de mens niet tot nummer zoveel mag worden. Het organisatorische moet altijd het beweeglijke omhulsel van het leven blijven en iets meer.'⁴. Van zulke leiders konden jongens en meisjes weer leren wat gemeenschapszin, wat volksgemeenschap betekent.

Inge Scholl vertelt in 'Die weisse Rose' (de titel van haar boek en de naam van een duitse studentenverzetsgroep tegen Hitler) hoe zijzelf en haar broer Hans, toen 15 jaar oud, hoorden van Hitlers wervende woorden na januari 1933. 'We hoorden veel spreken over vaderland, kameraadschap, volksgemeenschap en de liefde tot je eigen geboortestreek. Dat maakte indruk op ons' (pag. 12). Ze voelde zich ook aangetrokken door 'de nauw aaneengesloten marcherende rijen van de jeugd met hun wapperende vaandels, hun voorwaarts gerichte ogen, hun tromgeroffel en gezang. Was dat niet iets overweldigends, deze gemeenschap?' (pag. 14) Ze werden lid van de Hitlerjugend en deden mee met hart en ziel. 'We werden serieus genomen, op een verrassende manier serieus genomen, en dat gaf ons een aparte stimulans. We geloofden leden te zijn van een grote hechte organisatie die allen omvatte en ieder zijn juiste plaats gaf van de jongen van tien jaar af tot de volwassen man toe.' (pag. 15). De volksgemeenschapsgedachte blijkt dus grote aantrekkingskracht gehad te hebben voor de middenklasse en de jongeren. We kwamen deze groepen al eerder tegen. Maar er zijn nog andere thema's bepalend voor de nazi-ideologie.



KERNREDACTIE:
DR. K. VELING (eindredacteur),
DS. C. J. SMELIK,
DR. W. G. DE VRIES.

BREDE REDACTIE:
PROF. DRS. D. DEDDENS,
PROF. DR. J. DOUMA,
PROF. J. KAMPHUIS,
PROF. DR. C. TRIMP,
DS. C. J. SMELIK,
DR. K. VELING,
DR. W. G. DE VRIES.

Alle stukken bestemd voor de
Redactie aan:
K. Veling,
Postbus 99, 8050 AB te Hattum.

ADMINISTRATIE:
Uitgeverij
Oosterbaan & Le Cointre B.V.
Postrekening 406040
Postbus 25, 4460 AA Goes
Tel. (01100) 15591

Advertenties 40 cent per mm.
Contracttarief op aanvraag.
Advertenties
(01100) 27555, toestel 10.

Zonder schriftelijke toestemming
van de uitgever is het niet toe-
gestaan artikelen uit dit blad over
te nemen.

Abonnement: f 69,— per jaar.
Buitenland: f 121,20 per jaar (zee-
post).
Losse nummers f 1,40 (excl. porto).

schouder, zich in dienst ging stellen van de volksgemeenschap¹. Geen klassestrijd maar een organische volkseenheid waarin de middenstand weer zijn rechtmatige plaats kon innemen als de hard werkende noeste kern van het volk — dat scheen Hitler hen te garanderen.

Maar niet alleen deze groep kon zich identificeren met het begrip 'Volksgemeinschaft'. Ook veel jongeren voelden er zich door aangesproken. Het paste in de volkse ideologie en de ideeën van de duitse jeugdbeweging zoals die al vóór de Eerste Wereldoorlog bestonden. In de 'völkische' beweging verheerlijkte men op romantische wijze het platteland en de natuur die puur en zuiver waren tegenover de verstedelijkte geïndus-

■ Rangorde van ideeën

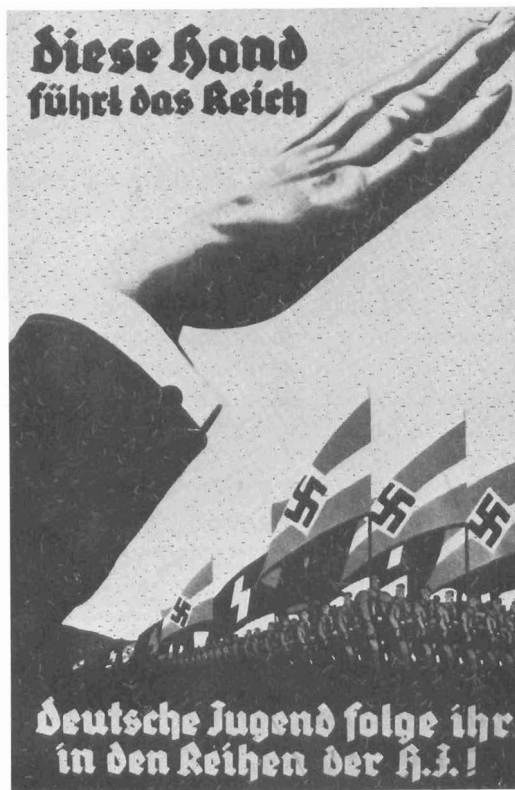
Zoals bekend stond het anti-semitisme in het centrum van de nazi-ideologie. Maar dat betekende nog niet dat het ook de voornaamste drijfveer vormde om lid te worden van de NSDAP of om op deze partij te stemmen.

A. Hagendoorn heeft in zijn al enkele malen hier aangehaalde werk 'Het nazisme als ideologie' onderzocht hoe verschillende thema's van de nazi-ideologie weerklank vonden bij verschillende groepen. Hij onderscheidt als thema: het anti-semitisme, de volksgemeenschapsgedachte, het economisch herstel en het leidersprincipe. Vervolgens noemt hij als de verschillende groepen die op de nazi-ideologie reageerden: de elite van de nazi-partij, de gewone leden van de NSDAP, het electoraat achter de NSDAP en tenslotte de duitse bevolking.

Waar het nu ons om gaat is in de eerste plaats dat door elk van deze groepen de ideeën die Hitler verkondigde anders gehoord, geïnterpreteerd werden. In de tweede plaats stelt hij ook vast dat voor elk van deze groepen weer een ander thema centraal stond. Zo blijkt voor verreweg de meeste NSDAP-leden niet het racisme, maar de volksgemeenschapsgedachte het belangrijkste motief om zich bij de partij te voegen. Voor de kiezers en de bevolking in het algemeen zal het anti-semitisme nog minder identificatiemogelijkheden met de nazi-partij hebben geboden. En wat de verschillende interpretatie van de onderscheiden begrippen aangaat concludeert Hagendoorn bij voorbeeld: 'Waar voor de nazi-elite de 'Volksgemeinschaft' een raszuivere eensgezinde organisatie van de nordische stam inhield, was zij voor de gewone NSDAP'er niet meer dan een politiek symbool van nationale eenheid' (pag. 155).

Hagendoorn veronderstelt dat er een rangorde van thema's aanwezig is binnen de nazi-ideologie en wel in de reeds bovengenoemde volgorde, het anti-semitisme bovenaan, het leidersprincipe onderaan. Deze rangorde van thema's valt zo ongeveer samen met de verdeling in de verschillende groepen zoals hij die aanbrengt. Dus het anti-semitisme staat centraal voor de partijtop, terwijl de voorkeur voor het leidersprincipe de algemeen aanwezige afkeer van de democratie bij grote groepen van de duitse bevolking weerspiegelt. Daarbij kon dan nog aangetekend worden dat dit leidersprincipe voor velen het *middel* was, waarmee het *doel*, de nationale volksgemeenschap, bevrijd van conflicten, verwezenlijkt kon worden.

Door deze reconstructie van het verleden wordt allereerst duidelijk dat men niet kan



spreken over *de* nazi-ideologie en haar aanhangers. De nazi-ideologie blijkt voor verschillende groepen aanhangers iets anders te betekenen. Eenmaal zo geformuleerd heeft een dergelijke constatering iets vanzelfsprekends. Maar zo'n constatering heeft pas zin als men de nazi-ideologie serieus neemt en het de moeite waard vindt om vervolgens de verhouding te onderzoeken tussen deze ideologie en haar aanhangers. En dat onderzoek kwam jarenlang niet in zicht omdat men Hitlers ideologie beschouwde als pure opportunistische propaganda en zijn aanhangers als de slachtoffers daarvan. Deze visie domineerde tot omstreeks 1960. De rol



¹ Vgl. A. Hagendoorn, *Het nazisme als ideologie*, (Deventer 1982) p. 109.

² Vgl. a.w., p. 157.

³ E. F. Bartelmäs, *Het Jonge Rijk, Leven en streven der nieuwe Duitse jeugd* (Ned. Vert. Amsterdam, 1943), p. 180.

⁴ a.w., p. 182

van de nazi-ideologie kwam pas goed in het vizier aan het eind van de jaren zestig ⁵. En daardoor ging opnieuw de vraag klemmen: hoe hebben zoveel mensen kunnen kiezen voor een dergelijke ideologie?

De uiteenzetting van Hagendoorn verheldert het antwoord op deze vraag. Maar een andere vraag dringt zich direct op. Waren de tijdgenoten in Duitsland dan zo weinig in staat de onheilspellende eenheid van de nazi-ideologie en de onmenselijke konsekwenties ervan te onderkennen? Is het niet wat al te makkelijk om te veronderstellen dat velen zich identificeerden met slechts een deel van de nazi-ideologie en daarna Hitler aan de macht hielpen, blind voor de onmenselijkheid van zijn gedachtenwereld?

In verband met deze vraag komt een kwestie aan de orde die ook Hagendoorn aanpakt, de presentatie van het nazi-program.

■ Selectiviteit

De constatering dat Hitler bepaalde kiezers naar de mond wist te praten is net zo oud als de waarneming dat men in Hitler met een demagoog te maken had. Elke enigszins kritische journalist die Hitlers verkiezings-campagne meemaakte, kon merken dat Hitler een gehoor van boeren verhoging van de prijzen van hun producten beloofde terwijl hij daarna een gehoor van vooral arbeiders verlaging van de voedselprijzen in het vooruitzicht stelde. Dergelijke tegenstrijdigheden in de presentatie komt men echter bij veel politici tegen. Hitlers verkiezingstrucjes op dit niveau zijn niet voldoende om de massale steun die hij sinds 1928 ontving te verklaren.

Er is ter verklaring van zijn succes ook wel gewezen op het wonderlijke onvermogen van zijn tijdgenoten om Hitler op de juiste wijze te taxeren. Niet alleen een boek als 'Mein Kampf', maar ook allerlei uitspraken van Hitler in de jaren twintig laten nauwelijks twijfel over zijn fanatisme toe. Toch blijkt telkens weer dat zowel medestanders als tegenstanders van Hitler de signalen die de kern van zijn wezen en denken verraadden, hebben genegeerd. Des te meer toen Hitler na 1928 zijn best deed te poseren als een goedwillend en gematigd politicus die alle moeite deed om de radicale elementen binnen de eigen partij in bedwang te houden. Velen hoorden in hem wat ze wilden horen en herleidden zijn uitspraken tot dat waar ze zelf vóór of, voor wat betreft zijn tegenstanders, tegen waren. Met andere woorden, men bracht hem onder in bekende categorieën en miskende het nieuwe dat Hitler vertegenwoordigde.

Deze houding wordt nog begrijpelijker wanneer men kennis neemt van het onderzoek door Hagendoorn gedaan naar verschillende redevoeringen van Hitler. Hij ging na hoe Hitler zichzelf presenteerde voor een telkens anders samengesteld gehoor. Het blijkt dat Hitler in deze redevoeringen, gehouden begin jaren dertig, nergens een racistische terminologie hanteert. En verder blijkt hij tegenover respectievelijk de partijleden, de kiezers en de bevolking in het algemeen telkens dat thema centraal te stellen, dat in het bovenstaande werd aangewezen als het thema waaromheen een bepaalde groep zich groepeerde achter de nazi-ideologie.

De conclusie die Hagendoorn trekt is derhalve dat er reden is om aan te nemen dat de nazi's zich systematisch presenteerden met een tactiek 'die niet ten doel had de opinies, houdingen en doelstellingen van de onderscheiden en uiteenlopende groepen van de volgelingen, partners en sympathisanten te veranderen, maar om deze, relatief ongewijzigd, voor te stellen als opvattingen en doelstellingen die ook door de nazi's werden gedeeld en gediend.'⁶

Of de fascistten in andere landen een vergelijkbare tactiek hebben gevolgd is mij niet bekend. Maar het is wel opvallend dat nog tijdens de oorlog Max Blokzijl, de bekende nederlandse N.S.B.-propagandist in zijn 'radiopraatjes' van 1940 en 1941, gebundeld in 'Brandende kwesties', nauwelijks met een woord rept over de joden. En dat terwijl de N.S.B. inmiddels al jarenlang onverbloemd anti-semitisch was. De zaak die hij in allerlei toonaard aan de orde stelt, is die van een hechte door nieuwe idealen gedreven volksgemeenschap tegenover slappelingen en egoïsten. Het gaat om de strijd door 'de socialistten uit alle klassen tegen de egoïsten uit alle klassen.'⁷ Ook het leidersprincipe dat in Nederland zeker minder weerklank zou vinden dan in Duitsland, wordt door hem nauwelijks geaccentueerd.

We zien dus bij deze, relatief meest succesvolle propagandist van de nazi-ideeën in Nederland, een aanpak die een parallel vormt met die van Hitler, de presentatie van een duidelijk gereduceerd ideologisch programma, afgestemd op een specifiek gehoor. In dit geval de Nederlandse bevolking als geheel. Maar zijn succes werd uiteraard sterk negatief beïnvloed doordat zijn schone idealen al te duidelijk afstaken tegen de praktijk van de duitse bezetting.

■ Verblindings

In het begin van dit artikel is het woord 'verblindings' gebruikt om het gedrag van het

⁵ Vgl. A. Hagendoorn, a.w., p. 121, 122, 126.

⁶ a.w., p. 218.

⁷ Max Blokzijl, *Brandende kwesties*, (Amsterdam, 1942), p. 159; In dit boekje van 179 pagina's is er maar één keer in negatieve zin sprake van 'rijke-joden-zonder-vaderland' (pag. 129).

nazi-electoraat te typeren. Daarna kwamen de verklaringen, het onbewuste element dat het gedrag van de meeste kiezers bepaalt, de aantrekkingskracht van de volksgemeenschapsgedachte op de middenklasse (in het nauw gebracht door de economische crisis) en op de jongeren (mede onder invloed van een pedagogische traditie), de onmacht om het uniek fanatisme van de nieuwe beweging juist te taxeren, de selectieve wijze waarop velen de nazi-ideologie benaderden en tenslotte de geraffineerde presentatie van deze ideologie.

Zulke verklaringen en de vele andere die alle de loop van de gebeurtenissen naar en vanaf 1933 proberen begrijpelijk te maken, bergen het gevaar in zich dat de omstandigheden en **achtergronden van de keuze die mensen** maakten zo'n gewicht krijgen dat de keus zelf als menselijke en dus verantwoordelijke handeling verdwijnt naast de massa verklarend materiaal. Wie zich dat gevaar te weinig bewust is loopt de kans in zijn verhouding tot het verleden niet verder te komen dan de psychiater of welzijnswerker die zijn cliënt slechts spiegelen benadert en zo dus een confrontatie uit de weg gaat. Maar wie het verleden benadert als levend verleden zal als hij mensen uit dat verleden serieus neemt de confrontatie met hen net zo goed moeten aangaan als die met tijdgenoten, zij het dan ook met extra voorzichtigheid omdat zij de mogelijkheid tot weerwoord missen.

Daarom geloof ik dat een term als verblinding op zijn plaats is. Mits men met zo'n term niet vanuit eigen democratisch bewustzijn hooghartig van zich afwijst. Mits men ook aandacht blijft geven aan de achtergronden van deze verblinding en dus de term niet hanteert als morele dooddoener.

De voorgaande artikelen hadden de strekking om het fascisme en de keus voor het fascisme als het ware voor te stellen als een zaak die mijn sympathieke rechterbuurman tot de zijne kon maken. Maar als dat eenmaal vastgesteld is dan moet ik vervolgens vaststellen dat mijn sympathieke rechterbuurman een keus gemaakt heeft die onmenselijk veel ellende heeft teweeggebracht.

Het inzicht in deze afschuwelijke waarheid maakt het mogelijk het fascisme als historisch verschijnsel te zien als iets dat zowel demonisch als gewoon menselijk was. Voor een christen vormt zo'n ontdekking de bevestiging van de wijze waarop God hem zichzelf heeft leren kennen.

Jac. Schaeffer

Toen liet de duivel Hem met rust en zie, engelen kwamen en dienden Hem.

Mat. 4 : 1

Oase in de woestijn

■ De dienst vervuld

Toen liet de duivel Hem met rust. Toen, dat is: na de verzoeken in de woestijn. We hebben er in 3 schriftoverdenkingen bij stilgestaan. De laatste Adam, de zondeloze Mens, is staande gebleven, waar de eerste Adam ten val kwam. Jezus Christus kwam in onze wereld en ging hém bestrijden, die wij niet de baas kunnen, de duivel. Hij zocht hem op zijn eigen plaats, de woestijn op en greep hem aan. Zo ging Hij onze vloek dragen en ons weer uitzicht geven op een herstelde aarde. Daar geeft die eerste directe confrontatie met de duivel blijk van.

We hebben ook gezien, hoe Christus staande bleef: door volstrekt gehoorzaam te zijn aan zijn Vader en Hem aan te hangen met een waar geloof. Hij vond Gods Woord volkomen betrouwbaar en liet zich niet verleiden tot een eigenzinnige opstand tegen God. Hij wist het niet beter dan Vader. En we moeten niet denken, dat Hem dat gemakkelijk afging daar in de woestijn. De Schrift zegt, dat Hij gehoorzaamheid geléerd heeft uit zijn lijden. En Hij heeft geleden in die verzoeken. Daarin komt zo mooi het tweeledige van zijn werk uit: dat Hij voor ons de vloek droeg in zijn lijden én dat Hij goed deed wat wij verknoeid hadden, en dat Hij volmaakt gehoorzaam bleef. Doordat dit ene Hem beheerste: Uw Woord, Vader, dat Ik daaraan mag hangen, heeft Hij alle verzoeken weerstaan.

Toen liet de duivel Hem met rust. In de woestijn is nu een oase bereikt. Slechts een oase. Lucas schrijft in zijn boek, dat de duivel van Hem week tot een bestemde tijd. Het is

nog niet voorgoed. De oase ligt nog midden in de woestijn. En straks komt de duivel terug in Gethsémané en op Golgotha. Daar moet de zwaarste strijd nog geleverd worden, als zelfs Vader Hem gaat verlaten. Maar door nu, aan het begin, zijn dienst te vervullen in gehoorzaamheid, bewijst Christus ook straks, in het uur van de grote verzoeking, stand te kunnen houden. Hij zal zijn levens-taak kúnnen vervullen. De duivel geeft het zelf toe, want hij laat Hem met rust.

Zo vervult Christus de dienst vóór ons en in onze plaats. En wat een wondermooie zin is het dan in de catechismus, als er staat in zondag 23: God rekent mij de volkomen vol-doening, gerechtigheid en heiligheid van Christus toe, alsof ik nooit zonde had gehad of gedaan, ja alsof ik zelf al de gehoorzaamheid volbracht had, die Christus voor mij vol-bracht heeft. God ziet ons aan in déze Christus. Hij kijkt naar ons, alsof wij vol-strekt gehoorzaam waren geweest. En dat is het mooiste, wat van ons te zeggen valt. Om Christus' wil mogen wij, die zomaar het oor lenen aan de duivel, voor God staan als gehoorzame kinderen. Maar: alleen door Hem, in gemeenschap met Hem. Dán kan de apostel ook zeggen: geef de duivel geen voet en weersta hem, vast in het geloof. Dat kúnnen we, als we Christus echt kénnen als onze Borg en Middelaar!

■ De vrede verkregen

De dúivel laat Christus met rust. De éngelen nemen zijn plaats in en dienen Hem. Nu wel! Christus heeft niet eigenmachtig over hen beschikt, toen de satan Hem daartoe uit-daagde. Maar nu zendt Vader ze om Hem te dienen, te bédienen; ze geven Hem te eten, het brood, dat Hij 40 dagen niet gegeten had. Marcus voegt er nog aan toe: en Hij was bij de wilde dieren. Opeens krijgen we midden in de woestijn een glimp van het paradijs te zien. De oase is een plaats van de herstelde vrede. Engelen zijn dienende geesten voor Hem, die de duivel verslaat; wilde dieren leggen zich aan zijn voeten. Het paradijs is éven terug op aarde. Even mogen we nu al proeven, hoe het straks worden zal. Het vrederijk, dat komt, werpt hier zijn schaduw al vooruit. Een paradijselijke oase midden in de woestijn. Ook een garántie bij voorbaat, dát straks het rijk van God, het rijk van de vrede op aarde zal komen, waarin de mens mét Christus zal mogen heersen. Voordat we verder lezen, mogen we al weten: het kómt goed, hele-maal!

Dat mag ons vandaag bemoedigen. De kerk is in de woestijn (Openb. 12). Dat betekent niet, dat de kerk uit de wereld weggenomen

wordt of de wereld mijdt, maar wel dat de kerk midden ín de vijandige wereld totaal op God aangewezen is en van Hem afhankelijk is. Dat geeft vaak moeite. De duivel is actief om kerkmensen los te maken van hun God. Hij kan daarvoor vervolging gebruiken, maar ook de aantrekkingskracht van de welvaarts-maatschappij. Gevaar van verslapping en aanpassing bedreigt ons voortdurend. Een zware tijd dus. En toch de zekerheid, dat eenmaal de woestijn tot paradijs zal worden. Het komt goed, Christus staat er garant voor. En Hij wil ons vandaag dragen, van zondag tot zondag, van avondmaal tot avondmaal, tot aan het grote vreugdemaal. Christus heeft het paradijs verdiend voor ons; en als de 1260 dagen van Openb. 12 vol zijn, komt Hij. Dan is de vreemdelingschap vergeten en zijn wij in het Vaderland!

Die komende vrede mag ons nu al vervullen.

H. J. Messelink

De belijdenis van de volharding

De leer van de volharding van de heiligen en daarmee verbonden de leer van de *zékerheid* met betrekking tot die volharding is kenmerkend voor de reformatische, nader voor de gereformeerde belijdenis. Overal waar zich in de religie de mens met zijn prestatie naar voren dringt en dus het evangelie van de vrije genade opzij dringt, daar steekt ook de *onzekerheid* de kop op. Het is het oordeel over de menselijke hoogmoed, dat hij – van zichzelf het heil verwachende of voor een deel verwachende – onzeker over z'n toekomst, ook zijn eeuwige toekomst wordt! Zo heeft de twijfel een legitieme plaats, bij voorbeeld in het rooms-katholicisme, als ook in het methodisme van de 18e eeuw en daarna.

Maar de reformatie heeft het geloof weer alléén op het woord van Gods belofte gericht en heeft weer geleerd dat zekerheid alléén kan bestaan als geloofs-zekerheid. Daar buitenom is in de grond niet anders dan valse hoop òf wan-hoop! Gelóofs-zekerheid – daarmee hebben we ook aangegeven de *aard* van de zekerheid aangaande de volharding in het geloof. Ook die volharding is door Christus aan het kruis verworven voor zijn gemeente en wordt in het Verbond door de Heilige Geest toegeëigend in de weg van het geloof.

Toen de Gereformeerde kerken positie kozen tegenover de remonstranten hebben ze deze *kostbare schat* verdedigd in het slot-hoofdstuk van de Leerregels. De remonstranten hadden hun kaart op de religieuze mens gezet. Daarom ook hier de twijfel als legitieme metgezel van het geloof. Men kan het nog lezen in de vijfde paragraaf van de

Veroordeling (volgens de goede weergave van deputaten): 'Zonder een bijzondere openbaring kan een mens er in dit leven niet zeker van zijn, dat hij in de toekomst in het geloof zal volharden'. Men ziet hoe óók hier de mens voor de zekerheid van zijn behoud wordt wèggeroepen van het Evangelie en de beloften van het Evangelie. Dat is allemaal mooi en goed, maar wil de mens *zéker* zijn dan moet er *méér* gebeuren. We kennen – is het niet opvallend? – precies dezelfde taal uit de wereld van de zogenaamde zware bevinde-lijkheid. Voor zekerheid heb je aan het Woord niet genoeg, maar moet je 'een tekst' 'krijgen'. Hoe leeft trouwens ook in andere kringen de begeerte naar en de pretentie van een buitengewone openbaring en dan weet je pas zeker!

De Leerregels hebben tegenover deze remonstrantse twijfel positie gekozen terwille van de gemeente! In het vijfde hoofdstuk overheerst een pastorale toon. Hoe dikwijls ook elders in dit belijdenisgeschrift te beluisteren! We mogen ons gelukkig prijzen dat tegenover de *onzekerheids*-theorie hier niet een *vanzelfsprekendheids*-theorie is gezet. Ze zijn allebei even gevaarlijk en even ongeestelijk. Hoe wordt in deze belijdenis de *werkelijkheid* onder ogen gezien, de werkelijkheid van de mens in aanvechting, van de mens, ook in zijn vallen in zonde en van de diepe schaduwen die zich uit kunnen strekken over het leven van het geloof! Teer wordt over het werk van de Heilige Geest gesproken en over de weg van de verzekering van het geloof.

We zullen er goed aan doen ook dit onderdeel van onze belijdenis veel te overwegen. Het is een troostboekje in aanvechting! Je zou het dagelijks bij je moeten hebben.

De modernisering van de taal is daarom ook vanuit pastorale overwegingen van zoveel belang. Zoals de mannen van Dordrecht de heel gewone mensen in de gemeente op het oog hadden, vooral ook toen zij hun slot-hoofdstuk schreven, zo moeten wij met dezelfde boodschap van heil en van zekerheid in Christus de gemeente van vandaag, onze opgroeiende jeugd, op het oog hebben. En we mogen het naar buiten ook zeggen: zó rijk zijn wij, gelovigen nu, ook al struikelen we iedere dag – zo rijk in Christus! En dan is daarnaar ook onze *levensstijl*.

Het is bij het vijfde hoofdstuk vooral de toon die de muziek maakt. Ik geloof dat deputaten er heel goed in zijn geslaagd de juiste toon te treffen. Dat is maar niet alleen een compliment aan hun adres. We kunnen daar allemaal blij om zijn.

Maar er blijven kritische vragen!

We vragen nog een 367
keer de aandacht voor
het rapport van deputaten 'herziening kerkboek', met name voor de definitieve redactie die wordt
voor de Dordtse Leerregels. Daarbij concentreren we ons op het vijfde hoofdstuk, de leer van de 'volharding van de heiligen'.

Eerst twee over de Leerregels zelf in het voorstel van definitieve redactie. In tussenkopjes geef ik de vindplaats aan.

■ D.L.R. V, 5

In de vijfde paragraaf gaat het over de verschrikkelijke gevolgen van grove zonde in het leven van gelovigen, zoals van David en Petrus en anderen ook in de Schrift wordt verteld. Dat wordt in de oorspronkelijke tekst zó geformuleerd: 'Met zulke grove zonden vertoornen zij God zeer, vervallen in schuld des doods, bedroeven den Heiligen Geest, *verbreken voor een tijd de oefening van het geloof*' enz.

Het gaat me nu om het hier gecursiveerde. Arnhem, 1981 heeft als volgt gemoderniseerd: '*zij leven een tijdlang niet meer als gelovigen*'. Deputaten hebben dat in tweede lezing gehandhaafd. Ik moet zeggen dat ik er, nu ik het weer eens gewikt en gewogen heb, toch weinig gelukkig mee ben. Wordt nu niet de indruk gewekt dat Gods kinderen, in grove zonden gevallen, *ook publiek* met de dienst van de Here breken?

Maar dat staat hier in deze paragraaf niet voor de aandacht, al kan dat soms ongetwijfeld ook het geval zijn.

De kwestie is dat iemand die in zonde valt en daaruit niet wil opstaan, dat hij voor het oog van de mensen best nog wel gewoon het patroon van zijn leven, zoals dat tot nu toe was, kan voortzetten. Maar zolang hij met de zonde niet breekt, *leeft hij niet uit het geloof*. Het gebed kan er nog wel zijn, tenminste de gebedswoorden, zoals die al zo vaak en zolang gebruikt zijn, maar het gebed verdort en het gebedsleven verkommert. De kerkgang wordt een sleur. Het lezen van de bijbel gaat mechanisch. De gesprekken vervlakken. En zo voort! De redactie van de Leerregels in de Ned. Hervormde Kerk enz., in gebruik genomen heeft hier: 'Met zulke grove zonden grieven zij God ten eerste, vervallen in doodschuld, bedroeven de Heilige Geest, *onderbreken de oefening van het geloof*'. Ik geloof dat dit meer de roos treft, al is de taal m.i. wat vlak, vooral in dat 'onderbreken'. Het is ook beter dan de Leerregels 'in gewoon Nederlands', waar gelezen wordt: 'Ze maken dan geen ernst met hun geloof'. Ik vraag me af, of niet het beste als volgt is te lezen: '*zij leven een tijdlang niet meer uit het geloof*'.

■ D.L.R. V,7

Vergeleken met de eerste lezing stellen deputaten in tweede instantie in de zevende paragraaf, wanneer het gaat over wat God bij zijn kinderen bewaart, als zij in zonden val-

len, een verandering voor. Arnhem las hier dat God, wanneer zijn kinderen 'zo diep vallen, nog in hen zijn onvergankelijk zaad, waaruit zij wedergeboren zijn (bewaart), zodat dit niet vergaat of *weggedaan* wordt'. Deputaten hebben in plaats van *weggedaan*: *weggegooid*.

Ik ben blij met het feit dat er een voorstel van wijziging komt en kan me ook goed indenken, hoe deputaten tot deze voorslag komen. Voor God is, wat Hij in zijn uitverkorenen heeft gewerkt niet waardeloos geworden, ook als zij er wel achteloos mee omgaan. Hij gooit dat niet weg! Toch meen ik dat hier de toon niet helemaal juist wordt getroffen. Liever lees ik met *De Nederlandse Belijdenisgeschriften*, 1983: 'Want ten eerste bewaart God in hen bij zulk vallen in de zonde nog zijn onverderfelijk zaad, waaruit zij wedergeboren zijn, opdat dit niet vergaat of *weggeworpen* wordt'¹.

■ D.L.R. V, v.d.d. 5

Laten we ook nog even naar D.L.R. V, v.d.d. 5, de paragrafen van de Veroordeling kijken. Eerst een betrekkelijke kleinigheid uit de vijfde paragraaf. Het gaat dan over het Schriftbewijs met betrekking tot de *zekerheid* die Gods kinderen mogen hebben inzake de volharding. De synode zegt dat de Schrift ons die zekerheid niet leert zoeken langs de weg van iets buitengewoons, bij voorbeeld een bijzondere openbaring die ons buiten het woord om ten deel zou vallen. Nee, de Schrift ontleent die zekerheid 'aan de zeer betrouwbare beloften van God'. En dan staat er kort, bondig in het oorspronkelijk: '*Inzonderheid de apostel Paulus*', waarna verwijzing volgt naar Rom. 8,39: geen schepsel zal ons kunnen scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus, onze Here. Wat een trefzeker en troost-rijk Schriftbewijs! Maar die korte introductie heeft de deputaten kennelijk moeite gekost. Zij moderniseren: '*Voor al de apostel Paulus zegt*' en dan komt de tekst uit Rom. 8. Maar zo wordt de suggestie gewekt als zou *inzonderheid de apostel Paulus* – en dat, zo denkt de argeloze lezer dan, in onderscheid tot andere apostelen – dat wat in Rom. 8 : 39 staat, naar voren zou brengen. Maar de bedoeling is een andere, nl. dat vooral *is te wijzen op* of *kan verwezen worden naar* wat de apostel Paulus in Rom. 8 zegt. Vandaar dat de synode direct na de uitspraak van Paulus uit Rom. 8 die kan zetten van Johannes uit 1 Joh. 3 'wie zijn geboden bewaart blijft in Hem en Hij in hem'. Als men de introductieformule wil uitbreiden², dan liever: 'Voor al is te wijzen op wat de apostel Paulus zegt' enz.

¹ De Dordtse Leerregels vertaald in gewoon Nederlands stellen hier teleur: 'Daarom houdt God vast aan het nieuwe begin dat Hij met een kind van Hem gemaakt heeft'. Nee – van dat wonderlijke genade-werk van God in een zondaar, die Hij kent in Christus, is méér te zeggen en zeggen de Leerregels meer en dat in de woorden van de Schrift zelf, vgl. 1 Joh. 3 : 9 – een tekstverwijzing die ik bij deputaten mis.

² De Nederlandse Belijdenisgeschriften, 1983 houden het even kort als de oorspronkelijke tekst: 'In het bijzonder de apostel Paulus'.

■ D.L.R. V, v.d.d. 6

We hadden het hierboven al over die moeilijk te moderniseren term 'oefening des geloofs' uit de vijfde paragraaf van de positieve uiteenzetting van de leer. Met een soortgelijk probleem krijgen we te maken in het slot van de zesde paragraaf van de Veroordeling. Daar weerleggen de gereformeerden de beschuldiging (vanouds tegen de reformatie ingebracht op allerlei punten!) dat deze zekerheid van het geloof 'een oorkussen van het vlees' zou zijn en schadelijk voor de godsvrucht. Want – zo de beschuldiging – als je zeker bent dat je in de hemel komt, wat zul je dan nog bidden en met Gods beloften bezig zijn en met zijn wil en geboden en dat gestalte in je leven geven? Ja, die beschuldiging wordt weerlegd. En dan is wat de kerk hier haar kinderen leert ook van grote betekenis voor ons in onze discussies over een christelijk leven.

De Leerregels zeggen: er is uit de waarheid van de Schrift van alles in te brengen tegen deze beschuldiging, maar we kunnen ook wijzen op de *levenspraktijk* van Gods kinderen, zoals de bijbel daarover spreekt. Zij waren zéker van hun heil. Maar – dat in de eerste plaats – zij lieten het bidden niet na! Hier krijgen we nu concreet aangewezen wat *gelovig omgaan met Gods beloften* is! Juist omdat die ons zekerheid geven en omdat *daarin* onze zekerheid gegrond is, kun je die zekerheid nooit van dat belofte-woord abstraheren. Je leeft *in* de zekerheid van het geloof, als je leeft *in* het klimaat van de beloften en dus van het biddend daarmee werkzaam zijn. Maar er is in het leven van de gelovigen meer dan het gebed. Er zijn, zeggen de Leerregels, ook '*andere oefeningen der zaligheid*'. En daar houden de gelovigen ook niet mee op omdat ze zekerheid bezitten! *De Nederlandse Belijdenisgeschriften*, 1983 sluiten zich, zoals gewoonlijk, dicht bij het oorspronkelijke aan: '*andere oefeningen der godsvrucht*'. *De Dordtse Leerregels vertaald in gewoon Nederlands* geven weer met: 'Toch bleven ze trouw bidden en *volgens Gods geboden leven*'. Dat is duidelijk een vervlakking. Natuurlijk gaat het om een leven naar Gods geboden. Maar daar spreken de Leerregels voller over. Zals sportlui hun training hebben, hun oefening om in conditie te blijven, zo is het ook met Gods kinderen voor hún dienst. Ze zeggen niet: het komt wel terecht met de wedstrijd en daarom oefen ik niet meer. De taal van het geloof is anders: het komt goed en dáárom *trainen* in het leven met God en het leven voor God. En hoe meer je weet dat het goed komt, hoe intensiever je

traint. De exercitie (zo het latijn) van de vroomheid.

Jammer dat wij deze woorden en termen bezig zijn kwijt te raken uit de taal van de godsvrucht. En waarom eigenlijk? Het zijn precies dezelfde termen die op het sportveld, in de sporthal zijn te horen – of in de muziekschool. En je haalt het dáár niet in je lijf om te zeggen: ik ben zo goed, ik oefen nu maar minder of niet meer. En daarop ben ik dan ook vanwege mijn vrijheid niet meer aan te spreken! Dan moet je de goeie muziekleraar, de goeie trainer eens horen! Die leert het z'n pupillen wel anders. Die minimaliseert niet, maar optimaliseert.

Waarom zouden wij die taal dan niet vasthouden *en weer vitaliseren*?

De deputaten stellen voor te lezen: die gelovigen uit de bijbel 'waren zeker van hun volharding en behoud, en toch zijn zij doorgegaan met bidden en andere *praktijken* van de godsvrucht'. Over dat 'doorgegaan' nu niet. Maar dat 'praktijken' gaat m.i. niet. Dat heeft in het Nederlands geen beste klank, vooral dat meervoud niet: 'kwelijke praktijken'. Op dit punt kies ik met overtuiging voor de redactie van *De Nederlandse Belijdenisgeschriften*, 1983: 'oefeningen der godsvrucht'.

En laat men vooral van buiten zien aan de stijl van ons leven, dat we *in training* zijn. We willen er toch niet met *een koopje* afkomen. Zijn we niet *duur gekocht*?

We moeten afscheid nemen van dit boeiende werk, al komt in een volgend artikel nog een toegift. Misschien heeft een lezer hier of daar ook wel eens gedacht: 'wat een gepietepouter met een paragraaf zus en een paragraaf zo!' Nu, ik zal van m'n hart geen moordkuil maken: als de synode de voorslag van deputaten over heel de linie ongewijzigd zou aannemen, zou ik geen reden zien bij de volgende synode een gravamen op tafel te leggen! Sterker: ik zou dan van oordeel zijn dat we een in veel opzichten geslaagde modernisering zouden hebben. Maar m.i. kan het nòg wel wat beter in het wegnemen van oneffenheden, het bijstellen van niet zo gelukkige formuleringen, Laat de synode tijd voor dit werk nemen. En dan vooral in commissoriaal verband. Dan kan deze belangrijke zaak – het gaat om de formulering van de leer der godsvrucht! – tot goede afronding komen.

J. Kamphuis

370 In de vorige 'kanttekeningen' kwam het psalmzingen op school ter sprake: het beeld is niet zo onverdeeld gunstig als we wel zouden wensen. Ook de manier, waarop we met de verbeterde notatie van de psalmmelodieën in de proefbundel omgaan, is niet erg zorgvuldig te noemen. Verder werd de aandacht gevraagd voor andere typen van psalmzang. Met name werd daarbij gewezen op de engelse traditie, een mengvorm van zingen en reciteren. Dit tweede artikel schetst wat historische achtergronden, stelt kritische vragen over ons zangrepertoire buiten de kerkdienst, en sluit af met een aantal stellingen.

Psallite Deo – kanttekeningen bij de psalmzang

II (slot)

■ Hoe zongen de eerste christenen

Psalmzingen is geen gereformeerde, maar een aloude christelijke bezigheid. Vanaf de vroegste tijden hebben de psalmen en vele andere liederen in de kerk en daarbuiten geklonken. Heel anders dan wij nu gewend zijn, maar wel rechtstreeks voortvloeiend uit de synagoge-praktijk. In het Boek der Psalmen vinden we voor die praktijk al aanwijzingen: sommige psalmen zijn voor de voorganger, dus solistisch bedoeld, andere klonken in beurtzang, bij sommige werd alleen in een refrein of een enkele uitroep de stem van de gemeente gehoord.

Op dit spoor ging de jonge christelijke kerk verder; niet alleen de vormen, maar ook de gebruikte melodieën bleven dikwijls herkenbaar. Dit type zang was niet strofisch zoals bij ons; de (onveranderde) psalmtekst, zelf immers goddelijk-geïnspireerde poëzie, werd in lange melodische lijnen of op één bepaalde toonhoogte voorgedragen, geciteerd. Wilt u zich daarbij een bepaald klankbeeld voorstellen, dan kunt u het beste denken aan de langgerekte, voor onze oren onwennige zangen van arabische muezzins. Probeer vooral van een psalmzinger Jood uit Paulus' dagen geen calvinistisch westeuropese kerkganger te maken. Het zou naar weerskanten wel eens slecht kunnen komen!

■ Gregoriaans

De naam voor de liturgisch meest authentieke zang werd in de loop van de westerse kerkgeschiedenis Gregoriaans. Eénstemmige, onbegeleide, voor de gemeente volgende zang, door de gemeente meegezongen waar dat volgens de oudtestamentische traditie behoorde.

Naast de psalmteksten werden ook liederen gezongen, die wél een strofische bouw hadden, zij het volgens andere schema's dan de onze: hymnen, lofgezangen (zoals de Ambrosiaanse) en sequenzen. Deze werden zo geliefd, dat wij de bewerking van sommige nog steeds aantreffen onder de Enige Gezangen: Te Deum; Veni Creator Spiritus.

Voor al deze zang is vanouds de term 'koraal' (choral) gebruikt, waarbij het grondwoord 'chorus' niet: koor betekent, maar: zingende gemeente.

■ Negatieve ontwikkelingen

Door allerlei invloeden (het algemeen verval in de kerk; het wegvallen van de kennis van het Latijn als gemeenschappelijke kerktaal; de zucht tot verfraaiing) werd de rol van die zingende gemeente steeds geringer. Koren vervingen de gelovigen, meerstemmigheid in vocale en instrumentale vorm deed de verstaanbaarheid van en dus de betrokkenheid bij het gezongene vaak verdwijnen.

Maar altijd bleef de lust tot zingen in de kerk; het bloed bleef kruipen waar het niet gaan kon of mocht. Volkstaalliederen verschenen, op hoogtijdagen of zelfs in de eredienst, soms een vreemde mengelmoe van latijn en moerstaal: in dulci júbilo, singhet ende weset vro.

En terwijl in de loop der tijden ook de muzikale ontwikkeling in Europa doorging, begonnen die nieuwe liederen hoe langer hoe meer het beeld te vertonen van onze kerkliederen, in strofevorm op melodieën die min of meer gewijzigd vaak nog gezongen worden.

■ Notatie

Ook de streng-geconserveerde kerkmelodieën ondergingen de invloed van eigentijdse ontwikkelingen. Ze kwamen ritmisch en melodisch onder druk te staan, zodat een vorm van vastlegging van wat tot dusver mondeling overgeleverd was onmisbaar werd. De kerk wilde in haar zang terecht door eeuwen en plaatsen heen herkenbaar blijven.

Na een periode van globale notaties ontstond in de 11de eeuw de vierlijnige notenbalk, waarop sindsdien in een notenvorm die de ganzeveer verraadt de gregoriaanse melo-

dieën geschreven werden tot op vandaag toe (afb. 5).

Toch heeft de vastlegging in schrift het levend houden van de aloude kerkzang niet kunnen bewerkstelligen. De middeleeuwen waren meer geïnteresseerd in meerstemmigheid, in instrumentale experimenten, die o.a. in de vorm van het orgel ook in de kerk verschenen.

Als de liederen van Luther en de psalmen van Calvijn verschijnen is in Duitsland en Zwitserland (èn in Rome) het oorspronkelijke Gregoriaans al tot onherkenbaar toe verpauperd. In Spanje en Nederland daarentegen (merkwaardig ze in dit opzicht broederlijk samen te zien) was de kerkelijke leiding strenger, conservatiever zo u wilt, en heeft het Gregoriaans zich langer staande kunnen houden.

■ Gregoriaans = Rooms?

Uit het bovenstaande kan duidelijk zijn, dat de aanduiding 'rooms' voor het Gregoriaans even onjuist als begrijpelijk is. Vooral onjuist: het is het kerkgezag met de oudste papieren. Wel duizend jaar zijn de psalmen, die Christus zelf in de synagoge zong min of meer veranderd hoorbaar gebleven in de christelijke kerk. Kan het mooier? Begrijpelijk is de kwalificatie 'rooms' wel, vooral omdat de kerken van de reformatie met hun psalmzang verder gingen op het modernere spoor van zang in coupletvorm, met bewerkte d.i. berijmde tekst, afzonderlijk zingbare versjes, met alle voors en tegens vandien. In de rooms-katholieke kerk werd daarentegen in de vorige eeuw teruggegrepen naar het oude; na veel bronnenonderzoek werd het oud-christelijk gezang gereconstrueerd en in ere hersteld. Maar: in het Latijn, welhaast zonder gemeente, met reciterende 'ééntonigzinger' voorganger en de hulp van een koor. In deze vorm hebben de meesten van ons iets van het Gregoriaans opgevangen, in deze inderdaad roomse entourage.

■ Niet laten annexeren

Moge één ding duidelijk zijn geworden: het Gregoriaans is onderdeel van onze kerkgeschiedenis, was de zang van Ambrosius en Augustinus. Zomin als onze kerkgeschiedenis begint bij Luther en Calvijn begint de psalmzang bij de reformatie. Als we de kerkvaders niet door Rome laten inlijven moeten we dat ook niet doen met hun prachtige muziek. Het Gregoriaans roept een beeld op van pure, haast onaardse zang, van levende tekst, van oneindige, eindeloze lofzang, van muziek tussen hemel en aarde.

SEQ. I

V

Ictimae paschá-li laudes • ímmo-lent Christi- á-ni.

Agnus re-démit oves : Christus ínno-cens Patri re-conci-

li- ávit pecca-tó-res. Mors et vi-ta du-él-lo confli-xé-re mi-rán-

do : dux vi-tae mórtu-us, regnat vivus. Dic no-bis Ma-rí-a,

quid vi-dísti in vi-a? Sepúlcrum Christi vi-véntis, et gló-

ri-am vi-di re-surgéntis : Angé-li-cos testes, sudá-ri-um,

Zo begint de gregoriaanse sequens Victimae paschali laudes, d.i. 'laten de christenen hun lofoffer brengen aan het Paaslam'. Vooraan de 4-lijnige notenbalk staat de C-sleutel, zodat de eerste noten zijn d-c-d-f-g-f-e-d. Van deze melodie is die van onze 80e psalm afgeleid.

■ Souterliedekens

Calvijn was niet de eerste, die de psalmen aan de mensen teruggaf in eigen taal en eigentijdse vorm. Ik heb al even het opkomen van volkstaalliederen genoemd, omdat het psalmzangersbloed kroop waar het niet gaan kon.

Een ander voorbeeld daarvan zijn de 'souterliedekens' (souter = psalter), berijmingen van de psalmen op bij het volk bekende wijzen, zogenaamde contrafacten. Vandaag zouden we in deze manier van doen al gauw iets ongepast, iets oneerbiedigs zien. Stel je voor, psalm 25 op de melodie ('nae die wyse') van 'Yesterday' van the Beatles. Toch zouden we dan een hedendaags gegeven: de scheiding die zich inmiddels voltrokken heeft tussen 'geestelijke' en 'wereldlijke' muziek, overdragen op een tijd waarin die tegenstelling nauwelijks bestond. Bovendien kennen de psalmen-zelf deze werkwijze ook: ps. 80, op de wijze van: de leliën, evenals ps. 69; ps. 56, op de wijze van: de duif op verre terebinten; ps. 46, op de wijze van: de jonkvrouwen, om er maar enkele te noemen.

De meest bekende bundel souterliedekens, die uit 1540 van Jonkheer Willem van Zuylen van Nyevelt, kreeg driestemmige bewerkingen mee van de bekende componist

Clemens non Papa, en werd uiterst populair (afb. 6).

■ Luther en Calvijn

Hoe is nu de verhouding van wat de reformatoren deden tot de voorgeschiedenis? Van een volledige breuk is niet te spreken. Calvijn greep met zijn eis van éénstemmige, ongegeleide gemeentezang terug naar zoals het geweest was: geen instrumentale hoogstandjes op fluiten, vedels, kromhoorns of orgel, maar pure, verstaanbare, waardige zang in Gods huis. Wie thuis of elders melodieën wilde versieren met instrumentale en/of vocale tegenstemmen mocht dat doen, en het gebeurde dan ook met veel vreugde. In de kerkdienst bleef duidelijkheid zonder opsmuk, soberheid van kracht.

Op nog een ander punt is er een band aan te wijzen tussen onze psalmen en de oude kerk: sommige melodieën zijn rechtstreeks afgeleid van oude gregoriaanse voorbeelden, zoals ps. 80 en ps. 141. Daarmee hebben we nog een zwakke echo van het oudste verleden bewaard. Luther behield de band met de oude kerk nog veel sterker: hij liet het koor een plaats behouden in de eredienst, paste de reciteerwijzen aan de duitse taal aan en hergaf de gemeente met name het vrije kerklied. Vele daarvan zijn ook in gereformeerde kring zeer geliefd. Terwijl Calvijn voor berijming van de psalmtekst koos, vond Luther dat deze poëzie de gemeente niet zonder meer in de mond kon worden gelegd: de

nieuwtestamentische kerk moest de psalmen christologisch verstaan, van een meerwaarde voorzien. Zo werd ps. 46 tot 'Een vaste burcht'. De gemeentezang was op die manier eveneens nadrukkelijk woordverkondiging, de muziek na de theologie Gods grootste gave aan de mens.

Vanuit diezelfde benadering achtte Luther het zingen op de catechisatieles van groot pedagogisch belang. Jonge mensen leren zingend de behandelde stof met mond en hart uitspreken, een prachtige gedachte. Het bekendste voorbeeld van zo'n catechisatielied is het 'Vater unser im Himmelreich', ons gezang 5.

■ De psalmen thuis en op het koor

Na dit stukje kerkmuziekgeschiedenis terug naar het heden. Ook vandaag wordt gelukkig behalve in de kerk en op school nog thuis en (vergis ik me niet, in toenemende mate) in koorverband gezongen. Hoe is het daar met de psalmzang gesteld?

Uit eigen waarneming heb ik de indruk, dat een merkwaardig allang bestaand beeld nog maar nauwelijks is veranderd; het beeld van de stille loopgravenoorlog tegen dat wat officieel in de kerk gebeurt; het beeld van de alternatieve, persoonlijk-getinte zang. Al eeuwenlang is in de kerk bij de discussie rondom psalm en gezang het pleit beslecht ten gunste van de psalmen. Ook in de proefbundel staan nog steeds enige, enkele gezangen.

Maar thuis en elders werd en wordt de schade veelszins ingehaald, daar klinken de liederen van Johannes de Heer, uit de bundel van van Woensel Kooy, uit het repertoire van Elly en Rikkert en Youth for Christ. Uit allerlei bronnen, die in dogmatisch-gekleurde discussies geen schijn van kans zouden krijgen. Het is alsof zingend alle rechtzinnigheid wordt weggespeeld en weggespoeld in een golf van gevoelswarmte en persoonlijk beleven. Dan komen we pas echt zelf aan het woord.

Uit allerlei radioverzoekprogramma's en kooravonden blijkt, dat ook onze mensen met overgave hun muzikale fruitmand met dit repertoire vullen. 'Boven de starren', 'Er ruist langs de wolken' en 'Dank U voor deze nieuwe morgen' staan hoog genoteerd. Thuis, of in koorverband zingend blijken we vaak nauwelijks in onze smaak een ander beeld te vertonen dan alles wat evangelisch, reformatisch of pinkstergroep heet.

Merkwaardig beeld. Zou de stelling, die ooit werd verdedigd, dan toch juist zijn: zo orthodox en dogmatisch veel gereformeerden zijn als ze spreken of schrijven, zo vaag en onbe-

Ps. 8 als 'Souterliedeke' in de zetting van Clemens non Papa uit 1556. 'Nae die wyse' van: 'het waren twee ghespeelkens goet', een in Nederland en Duitsland zeer populair volkslied. De middelste notenbalk geeft in tenorligging de eigenlijke melodie. Geestelijke en wereldlijke tekst vormen, zoals u kunt lezen, een contrast, waarmee de 16e-eeuwer geen moeite had.

Den VIII Psalm. Domine dominus noster quam admirabile.

Nae die wyse: het waren twee ghespeelkens goet

U Heer ons al-der lief- ste Heer Hoe won-der-lijk op aer - -
Daer ghin- gen twee ghespeel- ken goet So verrehen gheen groen hey - -

O Heer ons al- der lief- ste Heer goet Hoe won-der-lijk op aer - -
Daerghin-gen twee ghespeel- ken goet So verrehen gheen groen hey - -

O Heer ons al- der lief- ste Heer Hoe won-der-lijk op aer - den
Daer ghin-gen twee ghe-speel- ken goet So verrehen gheen groen hey - de.

den. Is di- neu naem vol al- der eer Heer-lijk van grooter waer - - den.
de. Die een die voer- de eenen hutsaen moet Die an- der weenle see - - re.

den. Is di- neu naem vol al- der eer Heer-lijk van grooter waer - - den.
de. Die een die voer- de eenen hutsaen moet Die an- der weenle see - - re.

Is di- - - den naem vol al- der eer Heerlijk van grooter waer - - den.
Die een die voer- de eenen hutsaen moet Die an- der weenle see - - re.

Enige andere geestelijke verzen.

Enige andere wereldlijke coupletten.

U moghentheit te loven gae	Want iken Heer met mijn aensicht	El nam dat nuchteren bider hant	Daer vonden sie twee een beide
Boven des hemels clareheit	Dyn hemelen sal aenschouwen	Hi heer sneeuw witte handen	Van perien erde van siden
U gollyck wesen enle staet	Die wesen enfrock dat sterrenlicht	Hi voorlese in dat groene wout	Adieu, adieu mijn soete lief
Enfrock u oewighe werheit	Die ghi hebt willen bouwen.	Dat groene wout ten eynde	Het gaet sich aen een scheyden.

Couplet 1. Da Capo.

lijnd zijn ze als ze zingen? Hiermee wil ik niet zeggen, dat ik bij voorbaat dit 'gereformeerde-gezindte-repertoire' afwijs. Wel blijf ik me verbazen over de weinig kritische instelling, die je in dit verband aantreft, en nog meer over de geringe rol die het psalmzingen, in welke vorm ook, daarin speelt.

Het ware te wensen, dat tussen al die liederen van veelal onduidelijke herkomst meer psalmen werden gehoord. De kerkmelodieën in de mooie meerstemmige zettingen van Goudimel bijvoorbeeld, voor een luttel bedrag voor iedere liefhebber te koop, of de onberijmde psalmtekst volgens de engelse zangwijze.

■ Hoe rijk zijn we met onze psalmen?

De hang naar het vrije lied, van welke staat of kwaliteit ook, de behoefte, die al bestaat zolang als de kerk, naar andere gezongen uitingen dan de berijmde kerkpsalmen kan een aanduiding zijn van een gezonde zaak. Meelevende gelovigen willen zichzelf zoveel mogelijk geven bij het zingen ter ere Gods, en voelen zich met de psalmen-alleen niet compleet. Vanuit en naast de Schrift heeft de kerk haar belijdenissen, het Woord roept haar antwoord op.

Er zijn meer overwegingen mogelijk. Misschien had Luther meer gelijk dan wij calvinisten wel willen toegeven. Zijn kerkliederen zijn voor velen van ons onmisbaar, en zijn nieuwtestamentisch interpreteren van de psalmen heeft in ieder geval het lied van de reformatie opgeleverd. 'Ein feste Burg'. Misschien ook zijn sommige psalmmelodieën toch niet zo zingbaar meer voor hedendaagse kerkmensen als wel wordt aangenomen. Niet alleen de geslachten der mensen, maar ook die der tonen veranderen.

Hoe dan ook, het moet te denken geven, dat de om andere redenen beroemde synode van Dordrecht in 1618 ook de vraag behandeld heeft, of het aantal in de kerk te zingen psalmen niet kon worden teruggebracht van 150 tot 40 à 50. Wat Dordt niet toestond is uiteindelijk in de kerkpraktijk toch gebeurd. We zingen al eeuwenlang een selectie uit onze psalmen.

■ Tenslotte

Het wordt tijd voor wat samenvattende opmerkingen, na een lang verhaal dat ging over psalmzingen en de musische kwaliteit ervan. Ik doe dat maar in de vorm van een paar stellingen.

1. het zingen van onze berijmde psalmen op school en daarbuiten zou zeer gebaat zijn bij een zorgvuldiger omgaan met dit kostelijk materiaal. Met name op het punt van de

toonhoogte wordt veel gezondigd. Aan duidelijkheid heeft het in de notatie van Calvijn tot op heden nooit ontbroken. Als de onderwijsgevenden daar meer aan denken wordt noch de psalm noch de kinderstem geweld aangedaan, en het doel van psalmzingen overtuigender bereikt.

2. de kerkelijke keuze voor het zingen van berijmde psalmen hoeft aandacht voor andere vormen van psalmzang niet uit te sluiten. Integendeel.

3. een wat positiever benadering van het Gregoriaans dan de loutere kwalificatie 'rooms' is geboden: we zouden zo alleen maar onze eigen kerkmuzikale voorgeschiedenis verloochenen. Deze kerkmuziek heeft zijn wortels in het Oude Testament, bezit een eerbiedwaardige staat van dienst, is oerbron van alle hedendaagse kerkmuziek en kan nog steeds imponeren.

4. onze koren zouden aan hun repertoire vaker psalmen moeten toevoegen, of tekst en/of melodie van een psalm in een bredere historische en muzikale kontekst plaatsen. Dat geeft ruimte om Gregoriaans te zingen, onberijmde psalmen te laten horen en berijmingen te brengen in de fraaie meerstemmige zettingen van Calvijns tijdgenoten. Al dit materiaal is goed toegankelijk, en naar mijn stellige overtuiging minstens een ereplaats waard in welke muzikale fruitmand dan ook.

5. een krachtig pleidooi voor het gebruiken van en voortbouwen op goede kerkmuzikale tradities is op zijn plaats. Een zingende kerk belijdt in haar zingen haar geloof. Een levende kerk is een zingende kerk.

Psallite Deo, wij moeten Gode (psalm)zingen.

B. Vuijk

373

ADVERTENTIES:

GOED(KOPIE) VAKANTIE
IN EIGEN SFEER?

ADVERTENTIES OVER
RUIL
HUUR
VERHUUR

vindt of plaatst U in onze
ruil- of verhuurgids.
Vraag eens een
GRATIS verhuurgids!

BURO **REJO**
Vakantie-advertentie-centrale
voor de Gereformeerde Gezindte
Tel. 01749-12815 (v.d. Kooij)

WORDT HET WEER
EEN MAATJE
GROTER?

Nee, natuurlijk niet!
Die pondjes moeten er
gewoon vanaf!
Onze plantaardige
vermageringstabletjes
helpen U hiermee op een
verantwoorde wijze!
Kuur voor een maand 20,-

DROGISTERIJ
SIKKING

BARREVOETESTRAAT 5
2011 WL HAARLEM
Tel. 023-312882/324606
Postgiro 190609

Zorg om de kerk

In Hervormd Weekblad schreef dr C. Bezemer het volgende over de ontkerkelijking in de grote steden, daarbij een predikant uit Den Haag citerend:

En als ik achter mijn bureau de statistieken bekijk, dan zie ik dat de kerken snel afkalven in de hele stad, maar in de binnenstad het meest. Van de 0-4 jarigen in de Schilderswijk hoort (nominaal!) nog 12% tot de een of andere christelijke denominatie. De rest is onkerkelijk, hindoe of moslim. Loopt de kerk dood in de stad? In ieder geval is zij een kleiner wordende minderheid, die haar eeuwenlange dominante positie heeft verloren. Dat kunnen we niet goed hebben en de neiging is groot om ons terug te trekken in de veilige beslotenheid van de eigen kring, om zo samen het nog even vol te houden'. Het lijkt er bij de huidige ontwikkelingen op, dat vooral in de grote steden en in de zich snel uitbreidende woongebieden de kerk steeds meer in een defensieve positie gedrongen wordt en in de samenleving praktisch geen rol van betekenis meer kan spelen, omdat menigeen er helemaal niet meer in geïnteresseerd is en zich om God en godsdienst totaal niet meer bekommert. Dat moet ons met zorg vervullen. Ik denk in dit verband aan de berichten op de kerkpagina van Trouw (maandag 30 januari 1984). De bovenste helft daarvan was weinig bemoedigend. Links een bericht over Samen op Weg in Amsterdam, waarvan de kop luidt: 'Feiten noopten tot drastische plannen'. Men vindt – aldus het bericht – onomwonden dat een aantal kerkgebouwen gesloten moet worden en dat zorgvuldiger omgaan met menskracht noodzakelijk is. Van de 22 hervormde, 15 gereformeerde en 3 hervormd/gereformeerde kerkgebouwen zullen er 18 gesloten moeten worden.

Deze zorg raakt ook onze kerken. Wat is er in steden als Amsterdam en Den Haag aan gere-

formeerd kerkelijk leven overgebleven? En dan zwijg ik nog over andere grote steden. Dr Bezemer wijst er vervolgens op dat het in het nieuw gebouwde Almere al even erg en triest is:

Rechts op dezelfde pagina staat een uitvoerig bericht over het snel uitbreidende Almere-stad in Flevoland, waar in het jaar 2000 ruim 100.000 mensen moeten wonen. De kop van dit artikel luidt: 'één kerk genoeg voor een stad met 100.000 inwoners'. Met deze kerk wordt bedoeld het in aanbouw zijnde kerkelijk centrum 'De Lichtboog', waar – aldus dit bericht – hervormden, gereformeerden en rooms-katholieken gezamenlijk hun geloof zullen vieren. De kerkzaal kan met bijtrekken van nevenruimten 520 mensen een zitplaats bieden. Hoewel men nooit te ver in de toekomst moet kijken en altijd voorzichtig moet zijn met het uitspreken van verwachtingen – hoe staat het met de andere kerken, die naar ik aanneem toch niet zullen ontbreken? – is het geen verheugend toekomstbeeld, dat ons van Almere-stad wordt getekend. Ook hier geldt: zorg om de kerk. Niet zozeer om de kerk als zodanig, maar om de velen, die van de kerk vervreemd zijn en blijkbaar niet meer open staan voor de boodschap van het evangelie.

Dan wijst dr Bezemer op een bericht in dezelfde krant dat de lutherse gemeente van het Zweedse plaatsje Faaroe besloten heeft de opbrengst van de kerstcollecte aan de plaatselijke voetbalclub te schenken. Hij vraagt zich dan af, of de kerk op deze wijze niet gedevalueerd wordt tot een maatschappelijke en culturele instelling naast allerlei andere, en besluit:

Dragen de spelers van het Zweedse ijs-hockeyteam nu ook shirts met daarop de naam 'Lutherse kerk'? Dat de kerk in bepaalde opzichten met haar tijd meegaat, is alleszins begrijpelijk en zelfs noodzakelijk. Maar een kerk, die steeds meer verwereldlijkt, zal vroeg of laat daarvoor de rekening gepresenteerd krijgen.

Ik ben aan 't eind van mijn humaan latijn!

In Hervormd Weekblad schrijft ds C. Jongeboer:

Juist las ik in TROUW een artikel van Ds. H. de Lange uit Rotterdam met als opschrift: 'Humanistisch Verbond ontloopt kernvraag'. Hij gaat daarin in op een ander artikel, nl van de zijde van het Verbond, waarin gesteld werd, dat het H.V. wil gaan fungeren als ethische voorhoede om land en volk te behoeden voor het nihilisme. Wellicht is het knipsel van dit bericht afkomstig. Het H.V. is volgens het schrijven van Ds. de Lange be-

zorgd over de toenemende ontkerkelijking van Nederland. Maar, zo stelt hij: 'Nooit heb ik anders geweten dan dat de ontkerkelijking in de ogen der humanisten een goede zaak is, omdat dit proces de mens tot zichzelf laat komen en hem onttrekt aan de bevoogding door zogenaamde hogere machten. Kennelijk heeft de ontkerkelijking niet alleen positieve aspecten. Waar het geloof verdwijnt, blijkt het nihilisme om de hoek te staan'.

Zeer juist stelt Ds de L. dat het vacuum van de leegte die ontstaat als het geloof wegvalt slechts gevuld kan worden met de genade, waarover Paulus spreekt en niet met diepe gedachten. Hij eindigt met een gedicht, dat men vond in de nalatenschap van Fedde Schurer, gevonden in het boekje 'Gedichten die mij vergezellen' van dr. Buskes:

*'Ik ben aan 't eind van mijn humaan latijn,
er is geen troost in bloem- of zonfestijn.*

*Er is behoud voor arme mensenzielen
in Christus' kruis . . . en heel de rest is schijn.'*
En Ds. de L. eindigt: 'Het Humanistisch Verbond kan zich de moeite sparen. Dit is kort maar krachtig het humanistisch perspectief.'

Hetzelfde gedicht van Fedde Schurer trof ik enkele maanden geleden aan boven een overlijdensadvertentie. Het tekent op indringende wijze het bankroet van alle humanisme. Maar ook van een kerk die het zoekt in het horizontalisme.

Pietje Baltus en Abraham Kuiper

In de Waarheidsvriend troffen we het volgende citaat aan uit De Telegraaf van 27 maart 1914 – dus 40 jaar geleden –:

Pieterella Baltus.

Men bericht ons uit Beesd: Een eenvoudig vrouwtje, maar dat onbewust, naar men mag zeggen, een belangrijke rol heeft gespeeld, is hier gisteren in 't gesticht van ouden van dagen overleden. Het is Pieterella Baltus, die in haar goede dagen, toen zij nog haar eigen huishoudentje deed 'oefeningen' hield, waar velen uit het dorp en ook wel uit naburige plaatsen, naar toekwamen. Zij was streng 'bijbelsch', maar zeer verdraagzaam. Toen Dr. A. Kuiper hier predikant was, kwam hij ook met haar in gesprek en algemeen wordt hier gezegd, dat zij door die bespreking Dr. Kuiper van richting deed veranderen. Ieder weet, welke gevolgen dit op diens levensloop en het staatkundig leven in Nederland gehad heeft'.

Dit betekent dat deze Pietje Baltus in Abraham Kuipers leven een rol heeft gespeeld als jonge vrouw. Een vrouw die hem het evangelie heeft doen kennen na zijn 'vrijzinnige' Leidse opleiding. W. G. de Vries

Wie gaat naar de synode?

De tijd dat de afgevaardigden voor een generale synode worden aangewezen, is voor predikanten wel een beetje spannend. Want het lidmaatschap van een synode is geen sinecure. Het vraagt veel tijd en energie. Het normale werk moet ervoor worden onderbroken, ten dele althans. En thuis merken ze het ook terdege.

Onze kerkorde bepaalt dat elke particuliere synode twee predikanten én twee ouderlingen als afgevaardigden aanwijst. Onder ouderlingen is de spanning echter in veel gevallen minder groot dan bij dominees. Het tijdsbeslag dat een generale synode meebrengt, maakt het voor de meeste ouderlingen simpelweg onmogelijk synodelid te worden. Wie een baan heeft, komt in de regel al bij voorbaat niet in aanmerking voor afvaardiging.

Gelukkig wordt er altijd wel een oplossing gevonden. Er kan vaak een beroep worden gedaan op broeders die gepensioneerd zijn. Nu er hoe langer hoe meer mensen vervroegd uit het arbeidsproces treden, worden de mogelijkheden nog ruimer. En wellicht kun je ook synodelid zijn met behoud van uitkering.

Zonder ook maar iets af te doen van de grote waarde van het werk van ouderling-afgevaardigden die in de huidige omstandigheden in staat zijn deel uit te maken van een generale synode (doordat velen geen baan meer hebben, kunnen ze zich maximaal aan het synodewerk wijden), moet toch gezegd worden dat het onbevredigend is dat door de organisatie van onze generale synodes een groot deel van de mogelijke afgevaardigden structureel wordt uitgesloten.

Het beraad over belangrijke zaken die heel ons kerkelijk leven betreffen, zou een zaak van iedereen moeten kunnen zijn.

Dat is te meer het geval omdat veel zaken die de aandacht vragen, ook van de komende synode van Heemse, complex zijn. Een evenwichtige benadering van de vele facetten, b.v. van de vormgeving van het kerkboek, maakt het nodig dat de hand de voet te hulp komt en omgekeerd.

Nu is het natuurlijk mogelijk gebruik te maken van de bekwaamheden van niet-synodeleden. Toch is er – mee om de genoemde reden – veel te zeggen voor een voortgaande bezinning op de organisatie van onze synodes. Er is al veel gedaan om efficiënter te kunnen werken.

Maar er staat nog meer op het verlanglijstje.

K. Veling